

СЎФИ ОЛЛОЁР МАЪНАВИЙ МЕРОСИНИ ЎРГАНИШ ВА ИЛМИЙ ТАДҚИҚ ҚИЛИШДА “ШАРҲИ СУФИЯ” МУҲИМ МАНБА СИФАТИДА

Жонмурод Саматов

ДТПИ ўқитувчиси

jonmurodsamatovsuper_@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7306396>

ARTICLE INFO

Received: 27th October 2022

Accepted: 05th November 2022

Online: 08th November 2022

KEY WORDS

Сўфи Оллоёр, Қуръон оятлари, “Тақводорлар маслаги”, “Орифлар муроди”, “Итоаткорлар хазинаси”, “Ожизлар саботи”, “Толиблар нажоти”, “Нажот тантанаси”

Юртимиз азалдан шарқ тамаддунига бешик ва илм маърифатга гўша бўлиб келган. Улуғвор тарихимизни варақлар эканмиз Сурхон воҳаси азалдан уламолар, саййидлар, азиз-авлиё, буюк мутафаккирлар макони бўлган. Ўзбек мумтоз адабиёти намояндаси, нақшбандийлик тариқати давомчиси, форсийда ҳам, туркийда ҳам маҳорат билан ижод қилган зуллисонайн шоир, илоҳиёт олими ва буюк фақиҳи, дин арбоби Сўфи Оллоёр исломий аҳком ва тасаввуфий ғояларни халқ онги ва шуурига сингдириб, ҳидоят ва нажот йўлини кўрсатган. Сўфи Оллоёр битган манзумаларда Қуръон оятлари, ҳадислар, ислом олами дарғаларининг ҳикматлари ва ибратли панд-насихатлари акс этган. Бу эса шоирнинг ўз даврининг мутафаккири, диний ва дунёвий илмлар билимдони, шариат,

ABSTRACT

Ушбу мақолада Каттақўрғонлик Сўфи Оллоёрнинг форс тилида ёзилган “Маслак ул-муттақин”, “Мурод ул-орифин”, араб тилида ёзилган “Махзан ул-мутиъин”, туркий тилда ёзилган “Сабот ул-ожизин”, “Нажот ул-толибин”, “Фавз ун-нажот” номли асарлари ҳақида сўз боради.

тариқат, маърифат ва ҳақиқат денгизи “ғаввоси” бўлганидан далолатдир.

Сўфи Оллоёрнинг форс тилида ёзилган “Маслак ул-муттақин” (“Тақводорлар маслаги”), “Мурод ул-орифин” (“Орифлар муроди”), араб тилида ёзилган “Махзан ул-мутиъин” (“Итоаткорлар хазинаси”), туркий тилда ёзилган “Сабот ул-ожизин” (“Ожизлар саботи”), “Нажот ул-толибин” (“Толиблар нажоти”), “Фавз ун-нажот” (“Нажот тантанаси”) номли асарлари ислом олами хазинасига қўшилган бебаҳо дурдона асарлари нафақат Туркистон, Кошғардан тортиб Этел (Волга), Ёйиқ (Урал) дарёлари воҳалари, Ҳожитархон (Астрахан), Булғор, Оренбург ва бошқа минтақаларда яшовчи халқлар орасида ҳам кенг тарқалиб, кўплаб нусхаларда кўчирилган.

“Сабот ул-ожизин” ўқимишли ва осон ёдлашли бўлгани учун толиби илмлар томонидан завқу шавқ билан ўқилган. Шунга қарамай, айрим байтлардаги изоҳталаб жумла ва мисраларнинг мазмунини теран англаш эҳтиёжи туғилган. Сўфи Оллоёр адабий меросини ўрганилиши шоир яшаган даврдан бошланганки, ўша пайтдаёқ унинг китоблариига луғат тузилган. Луғатда ақидавий ва тасаввуфий-ирфоний истилоҳлар мазмуни изоҳланган ҳамда ҳар бир сўз форсий маънодоши билан бирга ёзилган.

“Сабот ул-ожизин”нинг шарҳларидан бири Убайдуллоҳ ибн Исломқули томонидан ёзилган “Шарҳи суфия” китобидир.

Илм аҳлининг диққат марказида бўлган “Шарҳи Суфия” “Рисолаи Азиза” каби севиб мутолаа қилинган.

“Шарҳи суфия” муқаддимасида “Сабот ул-ожизин”ни шарҳ қилишдан кўзланган мақсад қуйидагича баён қилинган: “Фақири ҳақир ва заифи нотавон, аҳқари жамеъи толибон, яъни Убайдулло ибн Исломқули айтурким, бу балдаи нодония ҳазрати эшони Сўфи Оллоёр раҳматуллоҳи алайҳининг китоблари, яъни “Сабот ул-ожизин” машхур ва маъруф бўлубдур. Валекин бачканаларнинг ва баъзи нодонларнинг қўлини тушиб, кўп жойлари... ғалат бўлуб ва баъзи нодонлар ҳам ул ғалат иборатларни ёд олиб ва ғалат маънилари берурлар ва ул меҳнатларидин ҳеч фойда топмаслар, балки Ҳазрати Сўфининг руҳлари нохушнуд бўлур. Анинг учун бир оз каминада ҳиммат бор эди, азизларнинг руҳониятларининг мададларини Худои таборак ва таолодин тилаб, шул китобларидин ғалат иборатларни

бартараф қилиб ва маънисини ҳам алоқадар... баён қилиб, шарҳ боғланса, аҳбоб ва асқаддо ва ихвонлар қошида марғуб ва маҳбуб бўлғайму, деб ихтиёр қилдим. Бу шарҳнинг оти “Шарҳи суфия” бўлди, чунки китобларини ҳам алҳол от тутарда нисбат ба суи Ҳазрат “Сўфи Оллоёр” дерлар”.

Муқаддимадан англашиладики, шориҳ мураккаб ва зиддиятли даврда яшагани, маърифат ёғдулари жаҳолат бозорида тупроққа кўмилгани, одамлар орасида инсофу диёнат кўтарилгани, ақидапарастлик авж олиб, Сўфи Оллоёрдек комил муршиднинг маснавийларидан ўз маслакларини қувватлаш учун бузиб истеъфода қилингани ва китобни шарҳлаш орқали бузғунчи қарашларга зарба беришни мақсад қилганини таъкидлаган.

Шарҳнинг кириш қисмида инсон ва унинг фазилатлари, ўша даврда мавжуд бўлган сулукларнинг моҳияти ҳақида ёзилган бўлиб, шориҳ ҳар бир сулук ҳақида мулоҳазаларини баён қилган. Жумладан, ҳуфия сулуки ҳақида тўхталиб “сулукларнинг улуғи ва афзали” деб баҳо берган.

Шарҳлар ўқувчига тушунарли бўлиши учун Убайдуллоҳ ибн Исломқули “Сабот ул-ожизин”ни байтма-байт тушунтирган:

Агар чандики бўлсанг қутби аброр,

Дегил: “не донишим, не дон ишим бор!”

Шарҳ: Агар чандеки саййид ва солори қавм, адоҳфаҳм ва донишмандларидан бўлсанг ҳам ўз эътиқодингга муқаррар этиб дегилки, холо ҳеч дониш ва ҳеч кирдори шоиста манга ҳосил эмас. Қутбла замма “қоф” саййид ва солори қавмки ҳар ишнинг мадори ангадур. Аброр – жамъи бирр, “бо”ни касраси ва ташдиди “ро” бирла бахшиш ва неки ба фатҳа “бо”

некукор маънисада, арабий ва маъно олами хубга мустаъмал. Ва иккинчи “не донишим” таъкиди аввалдур ва ёйи аз барои нафидур ва донишим махфуфи “дон ишим” дур мажмуъи “не дон ишим” бўлур. “Дон”дин мурод “дона” ва “ишим”дан мурод “кирдори шоиста”дур ва аз ру фаҳм “зарра ча кирдори шоистам” йўқ деган бўлур. Бу суратда аброр маънии аввалда (бахшиш, неклик)дур ва сурати аввалда (аброр) маънии охирда “некукор – яхшилик қилувчи киши”.

Сўфи Оллоёр демоқчики, “қутби аброр, яъни Аллоҳнинг амрларини бажариб, ман этган ишларидан сақланиб юрувчиларнинг маънавий йўлбошчиси, муршиди бўлганинда ҳам, камтар ва тавозели бўл, билимим ҳам, кўзга кўринарли фойдали ишим ҳам йўқ” деб айт.

Шориҳ байтларни ҳам сўз тузилиши, ҳам луғавий маъноси, ҳам тасаввуфий истилоҳини шарҳлаган. Айрим байтларни шарҳлашда Сўфи Оллоёр ҳаётига оид маълумотлардан унумли фойдаланган. Жумладан, Убайдуллоҳ ибн Исломқули “Ҳазрати Сўфи фарзанди аржумандларига қилғон насиҳатлари” фаслидаги биринчи байтни шарҳлашда ўзи билган маълумотларни илова қилган:

Таваллом улдур, эй фарзона фарзанд,

Нигоҳдоринг сани бўлсун Худованд.

Шарҳ: “Дуо ва васиятларим улдур, эй муборак болам, сани дунёда сақлагувчи Худойинг бўлсун. Таваллом – бифатҳа ал-во ва ташдид эл-лом би маънии ад-дуо вал-васият. Қовла “фарзона” ба маънии муборак ва соҳиб ул-илм вал-ақл ва соҳиб ул-эътибор вал-мартаба маъносидадур эмишлар. Оллоёрнинг ўғли Муҳаммад Содик деган зоди.

Бухорода туғмиш эрди. Йигирма етти ёш тўлғонда асл юрти Самарқандга кетди. Оллоёр Бухорода қолди. Ўн йилдан сўнг Байтуллоҳга зиёфат айлар учун азм айлаб бизнинг Булғор юртига душ келуб, бир оз Қозон қалъасинда таваққуф айламишдур. Ул замонда Булғорнинг бир комил сўфиси бор эрди, исмини Идрис Ҳофиз дерлар эрди, анинг ила силсилалари бор эрмиш. Оқибат Оллоёр Сўфи Булғор юртиндин арзи Румга бормиш. Анда кўб-кўб кароматлари қилинмишдин сўнг Искандария шаҳрига келди. Анда дорулфанодин доулбақоға кўчди. Ражаб ойининг йигирма тўққизинчи куни эрди. Оллоёрнинг ул замонда ёши тўқсон йил эрди:

Чароғи кулбаи асрори тавҳид,

Зи соқи машрабе Сўфи Оллоёр.

Агар чўяд таърихи вафоташ,

Зи “чим”у “лом”у “қоф”у “ғайн” бардор.

Маъноси: Тавҳид сирлари кулбаси – уйининг чироғи, соқий машраблардан бўлган Сўфи Оллоёр. Агар унинг вафоти таърихини изласанг, “жим, лом, қоф, ғайн”дан чиқаргил, яъни 1133/1721 йил.

“Шарҳи суфия”да келтирилган маълумотлар Сўфи Оллоёр ҳақидаги манбалар билан солиштириш орқали тасдиқланиши ёки инкор қилиниши мумкин. Сўфи Оллоёр ҳам ўзининг Миёнкол мавзесининг хитой-қипчоқ қабиласининг Ўтарчи уруғидан эканини қайд этган:

Гарчи Оллоёр Ўтарчидир ёмон,

Қўймағил душман қўлига мубтало .

“Сабот ул-ожизин”нинг Исроил Тошкандий кўчирган нусхаси охирида Сўфи Оллоёрнинг вафот этган санаси тарихи ёзиб қолдирилган:

Абу Ҳанифаи вақт аз Сўфи Оллоёр,

*Худо дода ба ў қолу ҳолро бисёр.
Ҳар онгаҳ омада тарихи фавти ў
пурсанд,
Бигў, ту қофу жиму ғойну ламро
бишумор.*

Таржимаси: “Сўфи Оллоёр замонасининг Абу Ҳанифасидир. Худо унга қол (диний илмлар) ва ҳол (сўфийлик илми)дан кўп баҳраманд этгандир. Унинг вафоти санасини сўрасалар: “Сен қоф, жим, ғойн ва ломни сана” .

Абдулазиз Амир Кулолийнинг “Тазкираи машойихи мутааххирини Бухоро” асарида Сўфи Оллоёр шайх Наврўзнинг муриди экани, шайх Наврўз шайх Ҳабибуллоҳнинг халифаларидан бири экани таъкидланган .

Манбаларда Сўфи Оллоёрнинг қабри Искандарияда экани айтилса этилса ҳам, шоир умрининг қарийб қирқ йилини Вахшиворда ўтказган ва шу ерда вафот этган ва қабри ҳам шу ерда.

Сўфи Оллоёр шариат, тариқат ва илоҳий маърифат байроғини юксак кўтарган, диний илмларни шеъриятда юксак мақомга олиб чиққан мутасаввиф шоир бўлганки, “ислом одобини, ислом ахлоқини айнамағон, бузилмағон ҳолда, Пайғамбаримизни кўрсатғон, юрғон, саҳобаларни тай қилган йўлларини, аслиндин айнан нақл қилиб, миллатни димоғиға, умматни қалбиға талқин қилғон, шуни билан дини мубин исломға хизматлари кўп етган улуғ зотга туркистонликларнинг ҳар бир

воҳиди раҳмат дейишга қарздордир, Сўфи Оллоёрни қиёматга қадар ифтихор этса арзийди” .

Юқоридаги фикрлардан қуйидагича хулоса ясаш ўринли:

Биринчидан, исломий ақидаларнинг мазмун-моҳиятини теран англаган Сўфи Оллоҳёр азалий анъаналарга таянган ҳолда ҳаётий ҳикмат ва панд-насихатларни Қуръон оятлари билан мустаҳкамлаб, ҳозирга қадар ўлмас маънавий мерос қолдирганки, Сўфи Оллоёр ижодига қизиқиш ҳозирга қадар аҳамиятини йўқотмаган.

Иккинчидан, Сўфи Оллоҳёр зиммасидаги масъулиятли вазифа – банданинг банда олдидаги ва банданинг Яратувчи олдидаги ҳаққини адо этиш деб билиб, жамиятни қайта тарбиялаш, халқ мафқурасини ёт унсур, тинчлик-осойишталикка раҳна соладиган бидъатлардан тозалаш, бузилганни тузатиш ва ислоҳ этиш учун умрини бағишлаган. Алломанинг асарлари келажаги буюк юртнинг навқирон ёшларини маънавий баркамол этиб тарбияланишларидаги ўрни беқиёсдир.

Учинчидан, “Шарҳи Суфия”ни ўрганиш ва тўлалигича нашр этиш орқали бугунги кундаги маънавий-ахлоқий, диний-мафқуравий муаммоларни ҳал этиш, ақидавий ихтилофларни бартараф қилиш муқаррар.

References:

1. Ҳасанов Б. Қўлёзма луғатлар тавсифи. Адабий мерос. 1980 йил 3-сон. 80-бет.
2. Валихўжаев Б. Миёнкол адабий муҳитида Сўфи Оллоёрнинг мавқеи // Мулоқот журнали, 1996 йил. 3-сон. 41, 42, 43-бет.
3. “Рисолаи Азиза” – “Сабот ул-ожизин” шарҳи / Тузувчи Ботирбек Ҳасан. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2000. 6-бет.

4. Сўфи Оллоёр. Саботул ожизин / Нашрга тайёрловчилар Ҳожи Пўлатқори Муҳаммад Али, Маҳмуд Ҳасаний, Мирсолиҳ Қосим. – Т.: Меҳнат, 1991. 91-бет.
5. Сирожиддинов Ш. Сўфи Оллоёр илоҳиёти. 1-қисм. Жамият ва бурч. – Т.: Имом ал-Бухорий халқаро жамғармаси нашриёти, 2001. 9, 12-бет.
6. Саид Туркистоний. Сўфи Оллоҳёр /Лахур (Покистон) матбаасидан нашрга тайёрловчилар Ҳожи Абдуллоҳ Умарзода ва Маҳкам Андижоний / Ғойиблар хайлидан ёнган чироқлар. Тўплам. Муаллиф-тузувчи З.Жўраев. – Т.: Ўзбекистон, 1994. 294-бет.